

Glossematikken i Aarhus: Jens Holt og den strukturelle semantik, pleremik

Heidi McGhee
Aarhus Universitet

Denne artikel er et bidrag til den danske sprogvidenskabs historie. Med udgangspunkt i Projekt Infrastrukturalisme som introduceres i afsnit 1 vil jeg fokusere på et bestemt kapitel i udviklingen af den danske strukturalisme i det 20. århundrede. I afsnit 2 vil jeg introducere Jens Holt (1904-1973) som var sprogforsker med rødder i forskningsfeltet semantik og begyndende interesse for den strukturalistiske tilgang, hvilket kan ses i hans akademiske arbejde op til 1946. I 1946 udgiver Holt *Rationel Semantik (Pleremik)*, hvor han anvender ”den strukturelle sprogbetragtning på semantikens område” (Holt 1946:3) og tager udgangspunkt i den glossematiske sprogteori af Louis Hjelmslev (1899-1965). En skitse af indholdet i Holts publikation fra 1946 udgør afsnit 3. Med udgangspunkt i en endnu upubliceret brevveksling mellem Hjelmslev og Holt om nogle af deres publicerede værker vil jeg i afsnit 4 give eksempler på diskussioner om afgrænsning af glossematiske termer. Særligt i årene 1944-1946 er der megen korrespondance mellem Holt og Hjelmslev da det er i disse år at Holt arbejder på at udvikle en indholdsanalyse med udgangspunkt i Hjelmslevs sprogteori. I afsnit 5 følger en beskrivelse af venskabet mellem Holt og Hjelmslev på baggrund af hvad der kan udledes af deres korrespondance. Det viser sig at venskabet og korrespondancen med Holt har stor betydning for udviklingen af glossematikken i denne periode hvor der er krig, og hvor Hjelmslev, der netop har udgivet sit hovedværk *Omkring sprogteoriens grundlæggelse (OSG)* i 1943, er afskåret fra at kunne diskutere glossematikken med sine

internationale kontakter. Navnlig samarbejdspartneren Hans Jørgen Uldall (1907-1957) som under krigen boede i udlandet. Afslutningsvis vil jeg opsummere artiklens fund.

1. Projekt Infrastrukturalisme

I Projekt Infrastrukturalisme (2019-2022) er vi¹ i færd med at bringe strukturalismen ind i det 21. århundrede (se også <https://cc.au.dk/infrastrukturalisme/om-projekt-infrastrukturalisme/>). Det gør vi ved bl.a. at digitalisere og bruge brevvekslinger mellem nogle af det forrige århundredes største lingvister og den vigtigste af glossematikkers fædre, Hjelmslev. En af de største korrespondancer er mellem Hjelmslev og Holt. Han var først docent på Aarhus Universitet fra 1938 og senere professor i lingvistik samme sted (1945-1973). Holt og Hjelmslev havde en fælles interesse i strukturalismen og her navnlig Hjelmslevs version, glossematikken. Kernen i denne strukturalistiske sprogteori er at kunne gøre sprogvidenskaben til en immanent og autonom videnskab – på lige fod med naturvidenskaben (jf. Hjelmslev 1943; 1959 [1938], Hjelmslev & Uldall 1957). I denne artikel vil jeg beskrive de overordnede tendenser i brevvekslingen mellem Hjelmslev og Holt da hele denne korrespondance (også) har relevans for forståelsen af udviklingen af (dansk) strukturalisme og udbredelsen af glossematikken. Ved at følge nogle af de overvejelser som nogle af de vigtigste danske strukturalister har nedskrevet i breve kan vi nemlig belyse de publicerede værker med deres teoretiske diskussioner inden for det strukturalistiske videnskabssyn.

På Det Kongelige Bibliotek i København samt Det Universitetshistoriske Arkiv i Aarhus har vi fundet et væld af breve som er blevet skrevet og læst, sendt og gemt af Holt og Hjelmslev. På Det Kongelige Bibliotek i København er der dog også flere arkiver med brevvekslinger mellem henholdsvis Hjelmslev og Uldall og Eli Fischer-Jørgensen (1911-2010) samt Paul Diderichsen (1905-1964) m.fl. I disse breve kan vi følge processen og diskussionerne før publikationerne finder vej til offentligheden. Brevvekslingerne giver

¹ Projekt Infrastrukturalisme er et forskningsprojekt som foregår i et samarbejde mellem Aarhus Universitet, Københavns Universitet, Det Kongelige Bibliotek, Center for Sprogteknologi og Det Danske Sprog- og Litteraturselskab under ledelse af lektor Henrik Jørgensen fra Aarhus Universitet.

os mulighed for at følge eksempelvis ændringer i faglige standpunkter, ligesom de giver indgående information om hvordan forskellige termer defineres inden for det glossematiske univers.

Der findes mange termer som er knyttet til den glossematiske sprogteori og som ”afviger fra de *real*definitioner som den hidtidige sprogvidenskab i regelen [sic] har tilstræbt” (Hjelmslev 1943:20): Det skal man som læser i det 21. århundrede især være opmærksom på. Senere i artiklen vil jeg rette fokus mod en af disse særlige termer, nemlig *plerem*. Holt havde et mål om at forene indsigter fra den traditionelle semantik og den glossematiske sprogopfattelse. Holt kaldte denne forening *pleremik* i sit værk *Rationel Semantik (Pleremik)* fra 1946.

I Projekt Infrastrukturalisme har vi også lingvisternes bibliografier at sammenholde brevvekslingernes faglige udvikling med. Omvendt kan vi nu se nogle af værkerne som et produkt af diskussionerne i deres breve. I denne artikel vil jeg koncentrere mig om at behandle Holts ene bog, *Rationel Semantik (Pleremik)* (1946), da der op til udgivelsen af denne bog findes mange af- og opklarende svar fra Hjelmslev til Holt fra perioden mellem 1944 og 1946.

2. Jens Holt

Holt som fagperson regnes i dag ofte som overvejende fagligt anonym inden for glossematikken. Hans ry som glossematisk forsker fremstilles ikke som noget positivt – vi kan endda møde udtryk som fx ”fiasko” i litteraturen (Gregersen 1986:201). Holts præsentation af Hjelmslevs sprogteorier i 1945 beskrives som ”badutspring” i et brev fra Hjelmslev til Paul Diderichsen (Gregersen 1986:201;204). Altså finder vi inden for strukturalismens udvikling en person som ikke har efterladt et fagligt stærkt eller imponerende indtryk.² I Projekt Infrastrukturalisme har vi nu mulighed for at undersøge nærmere hvem Holt egentlig var som fagperson, og se ham i relation til Hjelmslev – og måske endda moderere det negative indtryk en smule.

² Med undtagelse af fx Jordal som har skrevet en nekrolog over Holt (1974), og Jørgen Rischel (2011) i Dansk Biografisk Leksikon hvor han beskriver Holt som fagperson.

Hvis vi kigger på Holts bibliografi indtil 1946, finder vi en række værker med tilknytning til semantik og strukturalisme. Holts arbejde bærer generelt præg af en vilje til at sætte sproget i struktur, og hans publikation *Rationel Semantik (Pleremik)* fra 1946 ville være Holts første egentlige (skriftlige) bidrag til at udvide glossematikken; denne bog kan betragtes som en forening af netop semantik og strukturalisme (se også Jordal 1974).

Før Holt stifter et tættere bekendt- og venskab med Hjelslev, viser det sig at Holt i en årrække har fordybet sig i det indoeuropæiske sprog hittitisk. På Det Universitetshistoriske Arkiv i Aarhus, hvortil Holt-arkivet er blevet overleveret af nu afdøde lektor i lingvistik Hans Arndt som var Holts efterfølger på Aarhus Universitet, finder vi mange forskellige materialer som karakteriserer Holts arbejdsliv. Arkivet er i øvrigt også blevet brugt af Henrik Holmboe (en af Holts studerende) og Jens Juhl Jensen³ (en af Hjelslevs studerende).

Ved første øjekast ser vi i Holt-arkivet en faglig todeling. Hans gemte noter, breve og dokumenter vidner ikke kun om en stor interesse for strukturalismen, men også for det hittitiske sprog og udarbejdelsen af en hittitisk ordbog – også kaldet 'Ordbogsprojektet'. Materialerne til dette projekt som Holt har gemt, består bl.a. af to mapper inddelt og navngivet i årstal "1930-1956" og "1957-1969". Den førstnævnte mappe består overvejende af fondsansøgninger, og den sidstnævnte mappe indeholder rejseplaner, dokumentation for rejseudgifter samt visumansøgninger. Dertil skal det nævnes at der er fem kartotekskasser fyldt med små kartotekssedler hvor der findes en fonetisk transskription af hittitiske ord, mens andre kartotekssedler blot indeholder en håndskrevet oversættelse af et ord fra hittitisk til dansk. Som et andet redskab for Holts arbejde med hittitisk havde han også samlet en del diapositiver; små glasplader med sort-hvide affotograferinger af begivenheder, tekster og forskellige skriftsystemer.

I 1933 udgav Holt bogen *Hittitterne og deres sprog*. Denne udgivelse indeholder en redegørelse for den hittitiske historie og kultur samt de samfundsforhold som er relateret til hittitterne. Baggrunden for dette arbejde er Holts tilegnelse af studier fra den tjekkiske lingvist

³ Jens Juhl Jensen kendes også under pseudonymet "Lektor Laale", under hvilket han skrev om sprogregrelaterede emner til både Information og Weekendavisen.

Hrozný (1917). Det drejer sig særligt om *Die Sprache der Hethiter* (1917), hvori Holt tager udgangspunkt i Hroznýs analyse af strukturen i det hittitiske sprog for at tyde hittitisk skrift.

Behovet for at afdække strukturer i sprog møder vi også i Holts disputats *Les noms d'action en -σις (-τις)* fra 1941.⁴ Som en del af Holts store interesse for indoeuropæiske sprog ser vi i denne afhandling en filologisk behandling af det indoeuropæiske suffiks *-ti*, som på græsk formuleres som *-σις* og *-τις*. Han demonstrerer her at udviklingen som *-σις* har gennemgået over meget lang tid, har medført at *-σις* som suffiks har den vigtige egenskab at kunne udtrykke forskel i aspekt.

Som en videreudvikling af Holts arbejde inden for aspekt udkommer *Études d'aspect* i 1943. Vi ser i brevene i 1940'erne hvordan Holt orienterer sig mere og mere mod strukturalismen i sine interesser. I *Études d'aspect* (Holt 1943) ser vi klart at Hjeltslev har stor indflydelse på hans arbejde. I sit forord skriver Holt: "Idéerne fra Hr. L. HJELMSLEV især har haft stor indflydelse på den måde, hvorpå spørgsmålene er blevet overvejet her."⁵ (Holt 1943:III). Hjeltslevs indflydelse på Holts arbejde udtrykkes tydeligt flere steder – ikke kun i Holts publikationer men også i deres brevveksling. I næste afsnit vil jeg beskrive hvordan Holt i løbet af 1940'erne begynder at arbejde mere målrettet med glossematikken. Jeg skitserer først indholdet af *Rationel Semantik (Pleremik)* fra 1946 og inddrager derefter passager fra brevvekslingen.

3. Rationel Semantik (Pleremik) (1946)

I 1946 udgiver Holt sit værk *Rationel Semantik (Pleremik)*. Gennem brevvekslingen har vi mulighed for at undersøge den faglige udviklingsproces forud for selve udarbejdelsen af denne udgivelse. Vi kan se at der er flere faglige redegørelser op til værkets udgivelse som bidrager til grundlaget for Holts glossematiske indholdsanalyse af dansk. Glossematikken er karakteriseret af en meget specialiseret, indforstået terminologi, fx "Glossemer indeholder ikke betydning,

⁴ Hjeltslev sad i bedømmelsesudvalget for Holts disputats sammen med professor Carsten Høeg (1896-1961).

⁵ "Les idées de M. L. HJELMSLEV surtout ont grandement influencé la manière dont les questions ont été envisagées ici." Oversat af artiklens forfatter.

men nogle kan fyldes med betydning, hvorfor de kaldes *plerematemer*, mens andre ikke kan og derfor kaldes *kenematemer*.” (Brandt 2003:32, oprindeligt fra Hjelmslev 1959 [1938]:152). Disse termer samt *plerem* og *kenem* er blot et lille udpluk af de termer som vi læser om i brevvekslingerne. Blandt mange andre termer bruges *plerem* og *kenem* til at beskrive og kortlægge funktioner(ne) i sproget.

Holt tager udgangspunkt i Hjelmslevs glossematiske ordforråd ved at bruge den fælles betegnelse for alle indholdsstørrelser som er *plerematemer*. For at forstå hvordan dette forholder sig til moderne semantik, skal man notere sig at Hjelmslev skelner mellem indholdet i de grammatiske størrelser (i Hjelmslevs terminologi *morfemer*) og det man nu kalder leksikalsk semantik, dvs. indholdet i de frie rødder. *Plerematemer* er altså et overordnet begreb for både (grammatiske) *morfemer* og *pleremer*. *Plerematemer* kan således inddeles i *morfemer*, som er bøjningsformer og styrede, og *pleremer*, som er stammer og som er styrende (Holt 1946:10). I eksemplerne *solen skinner* og *børnene leger* er *sol*, *skin*, *børn* og *leg* altså *pleremer*. Den egentlige opgave i pleremikken er at definere det samlede pleremforråd (i dag ville vi sige ”ordforrådet”) på et givet sprog og så dernæst beskrive den struktur der betinger pleremernes realisation. Men det er også at registrere ”alle de pleremer som overhovedet kan tænkes realiserede ud fra en given sprogstruktur.” (Holt 1946:29).

Det som Holt vil opnå med sin publikation om pleremik, er ”at finde de principper som må være ledende ved definitionen af et sprogs pleremer.” (1946:82). Med udgangspunkt i Hjelmslevs reduktionsmetode, som er baseret på økonomiprincippet (at sikre det simplest mulige) og reduktionsprincippet (at inddеле funktiver med en inddelingsgrund for at registrere det lavest mulige antal elementer) (Hjelmslev 1943:55-56), bruger Holt Hjelmslevs kommutationsprøve til afgrænsningen af sprogets størrelser (Holt 1946:10; se også Hjelmslev 1943:66). For at kunne gå videre i opbygningen af en teori om indhold skal man først definere morfemerne for så at kunne definere pleremerne. For ”[d]a det er morfemerne, der er styret af pleremerne, er det morfemerne der karakteriserer pleremerne.” (Holt 1946:35).

Holt klassificerer selv *Rationel Semantik (Pleremik)* som en ”første orientering” (1946:3) med hensyn til at behandle semantikken gennem den strukturalistiske optik. Andre klassificerer den som fx ”en Skizze” og ”et højt interessant Forsøg” (Diderichsen til Holt, 14/11 1946). For glossematikken er stadig under udvikling på dette tidspunkt, og Holt er meget opsat på at få udgivet sin pleremik i 1946. Holts utålmodighed kan ses i de mange breve hvor han gentagne gange rykker Hjelmslev for et manuskript som han har brug for til at blive færdig med bogen. Det er det manuskript, som bliver til *Le verbe et la phrase nominale* (Hjelmslev 1959 [1948]). Holt nåede ikke at få et fuldstændigt manuskript, inden han sendte sin bog til tryk, men takker alligevel Hjelmslev for ”den elskværdighed at jeg har fået lov til at udnytte avhandlingen om de verbale morfemer og verbalstammerne, endnu før offentliggørelsen.” (1946:4). Han takker også for den ”tankeudvexling” som Hjelmslev og han har haft (Holt 1946:4), og denne vi kan se i de breve vi har til rådighed.

Ud af de hundredvis af breve mellem Holt og Hjelmslev har jeg fokuseret på brevvexlingen i perioden fra 1944 og til 1946. I brevene fra begyndelsen af 1944 ses det at Holt beslutter sig for at påtage sig den opgave at arbejde videre med semantik men med et andet empirisk ontologisk syn. I næste afsnit tager jeg udgangspunkt i nogle relevante breve med udvalgte passager med henblik på at demonstrere hvordan Hjelmslev og Holt diskuterer og afgrænser glossematiske begreber.

4. Holt og Hjelmslevs korrespondance op til *Rationel Semantik (Pleremik)*

Holts karriere og værker er på mange måder forbundet med Louis Hjelmslevs indsats. Da Hjelmslev forlod Aarhus efter at være blevet udnævnt til professor i København, blev Holt hans efterfølger. Holt havde på dette tidspunkt (i 1938) endnu ikke skrevet disputats men det gjorde han så i 1941 (som nævnt ovenfor). Hjelmslev sad i bedømmelsesudvalget til Holts disputats og sørgede senere for at bogen blev anmeldt i *Acta Linguistica* af Høeg. Forholdet er asymmetrisk fra starten: Hjelmslev var den ældre, og Holt var adept.

En vigtig baggrund for netop denne fase i korrespondancen er at Hjelmslev i efteråret 1943 fik publiceret *Omkring Sprogteoriens Grundlæggelse* (*OSG*). I *OSG* præsenterer han sin sprogteori og hvordan sproget analyseres som et system af tegn. Hjelmslevs videnskabelige syn på sprog kan beskrives således at sprog er opbygget af to planer. Disse planer består hver af en form og en substans på henholdsvis udtryksplanet og indholdsplanet. Det vil sige at der er tale om en udtryksform og en udtrykssubstans, og en indholdsform og en indholdssubstans (Hjelmslev 1943:44-55).

Tegnfunktionen er i sig selv en solidaritet; udtryk og indhold er solidariske, forudsætter nødvendigvis hinanden. Et udtryk er kun udtryk i kraft af at det er udtryk for et indhold, og et indhold er kun indhold i kraft af at det er indhold for et udtryk. Der kan derfor ikke – undtagen gennem en kunstig isolering – foreligge et indhold uden et udtryk eller et indholdsløst udtryk.

(Hjelmslev 1943:45)

Diskussionerne om pleremik mellem Holt og Hjelmslev begynder for alvor i 1944. Holt har året forinden publiceret *Études d'aspect* (1943) om sin aspektteori, og nu har han besluttet sig for at arbejde med en bestemt del af glossematikken, nemlig pleremik:

Jeg arbejder jo med plerematikken. I den anledning får mine tilhørere jo et helt lille kursus i den hjelmslevske lingvistik, som jeg nu efter bedste evne er i stand til at fremstille den. Som grundlag for en semantik må man naturligvis have en klar distinktion mellem plerem og morfem. Jeg er klar over at morfemerne og pleremerne er de plerematiske exponenter og konstituenten. Men hvad er nu de russiske præp. som s og k og y? Er de pleremer? Isåfald må s, k og y vel være vokaler, da disse defineres ved at kunne være til stede uden konsonanter. Hvis dette ikke kan godkendes, må de russiske præp. være morfemer, da de altså ikke kan være konstituenten og ”stå alene”. Det hjælper ikke at definere de omtalte præp. som konverterede morfemer, da dette jo implicerer at de er pleremer. Men så –

altså hvis de er morfemer – bliver vel alle russ. præp. morfemer, hvilket heller ikke går, da et morfem styres af et konverteret morfem (jfr, *Essai d'une théorie de [sic] morphèmes*).

Holt til Hjelmslev, 25/10 1944 [Holts egen understregning]

Holt efterspørger en klar distinktion mellem plerem og morfem og henviser til *Essai d'une théorie des morphèmes* (Hjelmslev 1959 [1938]). Holt arbejder med en analyse på indholdsplanet, og som det fremgår af spørgsmålet ovenfor, åbner han for en diskussion af inddelingen af konstituenten og morfemer på indholdsplanet med Hjelmslev. Til Holts brev svarer Hjelmslev:

Men til sagen: Jeg forstaar nok at du stadig har en haard trn med at indsuge og udså plerematik. Det er jo ikke let, saa længe glossematikerne ikke har udtrykt sig mere explicit. Det er mig drfor ogsaa letforstaaeligt, at du stadig kan misforstaa noget; det gælder i dette tilfælde. Inddelingen i konstituenten og exponenter (og de videre inddelinger af hver af disse kategorier) maa foregaa uafhængigt for indholdsplanet og for udtryksplanet. Det lader sig slet ikke gøre at kæde de to planer sammen paa den maade, du forsøger; dit eget selvmodsiggende resultat viser det jo ogsaa. Hvad der er konsonanter og hvad vokaler bestemmes paa grundlag af relationerne inden for stavelsen, og har intet at gøre med hvilke tegnudtryk de udgr eller indgaa i; altsaa kan det meget vel forekomme, at en konsonant alene kan udtrykke et tema⁶ (en enhed af et eller flere pleremer), eller at en vokal alene kan udtrykke en bøjningsform; jf. fransk *voir*, *pouvoir* osv, hvor *v-* og *p-* alene er udtryk for temaet; ligesaa dansk *g-* og *f-* i *gaa* og *faa*; at omvendt en vokal ofte udtrykker en bøjningsform, er jo et særdeles velbekendt tilfælde: *domin-i*, *domin-o*, *mone-o*.

De omtalte russiske indholdsstørrelser er virkelig, saa vidt jeg kan se uden nærmere undersøgelse, præpositioner, hvormed jeg her mener en slags temaer uden bøjningsformer (jeg kalder den slags for pseudotemaer), altsaa enheder af pleremer (om

⁶ I det glossematiske ordforråd er et *tema* den enhed som er funktionen i fundamentale morfemenheder.

der indgaar eet eller flere pleremer i dem, kan jeg ikke sige saadan just like that). Og de russiske udtryksstørrelser k, v, f, s, z er konsonanter, da de ikke alene kan udgøre en stavelse; disse konsonanter er i sig selv udtryk for de omtalte præpositioner, men indgaar jo ogsaa i mange andre tegnudtryk.

Hjelmslev til Holt, 2/11 1944 [Hjelmslevs egen understregning]

Hjelmslev italesætter at Holt skal være opmærksom på hvilken analyse han opererer indenfor. Holt arbejder med pleremik, og derfor skal han operere med indholdsanalysen af tegn. Det skal ikke blandes sammen med udtryksanalysen, som Holt havde fået problemer med i sine indledende overvejelser omkring udarbejdelsen af et system af indhold. I Holts svar d. 8. november 1944 takker han Hjelmslev for oplysningerne og skriver heri at ”det er en klaring at et tema kan bestå af en konsonant”.

Ser vi *Rational Semantik (Pleremik)* efter i sømmene, finder vi ikke en præcis tilsvarende analyse af de danske præpositioner som på russisk ligesom i brevet fordi ”[d]ansk har ingen præpositioner.” (Holt 1946:78). Vi kan også se at Holt henviser til *La notion de rection* (1959 [1939]) som omhandler den indbyrdes afhængighed af tilstedeværelsen af andre elementer i et ord. Han vælger at følge Hjelmslevs definition ved at klassificere præpositioner i pleremkategorien for ”kasusstyrende præverbier” (Hjelmslev 1959 [1939]:148; Holt 1946:78). I Holts glossematiske analyse er det kun gældende for det danske sprog at han anvender denne terminologi.

Holt har stort set altid arbejdet med semantik, og han er vant til at arbejde syntagmatisk med begrebet *ord*. Som vi vil se udfolde sig gennem brevvekslingen, er Holt nødt til at indordne sine begreber hvis han vil arbejde videre med Hjelmslevs sprogteori; hans glossematiske opgave er at beskrive pleremerne der er paradigmatiske enheder. I *Rational Semantik (Pleremik)* skriver han om *ordet*:

Man kan sige *Peter slår Hans*, og *Hans slår Peter*, og *slår Hans Peter?*, ligesom man på latin kan sige *Petrus Paulum caedit* eller *Paulum Petrus caedit*, eller *caedit Petrus Paulum*. Ganske vist er forholdet mellem udtryk og indhold forskelligt

i dansk og latin. Men der er altså størrelser som kan ombyttes i den sproglige kæde. Det kan være av større omfang end de nævnte eksempler. Men disse størrelser behøver ikke at være mindstetegn. Sådanne størrelser kan man med god grund kalde 'ord', så at 'ord' defineres som de mindste størrelser som kan ombyttes i en sproglig kæde. Men da det for os er opgaven at beskrive bestemte paradigmatisk enheder, pleremerne, får vi ikke i denne undersøgelse brug for begrebet 'ord'.

(Holt 1946:23)

Ser vi i brevkorrespondancen, kan vi fra 1944 følge udviklingen i, hvordan Holt forstår *ord*, og hvordan Hjelmslev anvender begrebet. Næste uddrag fra korrespondancen fortsætter i november 1944:

I anledning av mine undersøgelser har jeg spekuleret over om man kan undvære begrebet ord. Jeg indrømmer at man kan godt lave en pleremik uden dette begreb, idet man blot opererer med pleremer. Men man kan vist alligevel ikke helt undvære dette begreb i lingvistikken (eller glossematikken).

Holt til Hjelmslev, 8/11 1944

Som vi kan se det i de tidlige overvejelser om udarbejdelsen af et system af indhold, starter Holt med at undre sig over nødvendigheden af begrebet *ord* til sin pleremik. Som det fremgår af det følgende uddrag, som er Hjelmslevs svar til Holt, ser vi hvordan Hjelmslev forklarer hvordan *ord* fra hans sprogteoretiske standpunkt skal forstås:

Ordet er et tegn (i Saussures forstand), medens pleremer og morfemer osv. er figurer (i indholdet). Du har ret i det med flytteligheden (som jo ogsaa findes hos Hammerich): ord er de mindstetegn, der kan underkastes indbyrdes omstilling (permutation) (sætninger har jo den samme egenskab, men er blot ikke mindstetegn). Teoretisk er det lidt mere indviklet, men det gider jeg ikke her udvikle, da man i praxis klarer sig glimrende med det jeg her har sagt; jeg siger det selv saaledes i mine forelæsninger. Ogsaa stamme og endelse er jo tegn, men blot ikke permutable, og altsaa ikke ord.

[...]

Ordet er altsaa ikke en kenematisk størrelse. Heller ikke en plerematisk. Men et tegn, dvs [sic] en enhed bestaaende af en plerematisk enhed og en kenematisk enhed. Der er ikke noget i vejen for, at den plerematiske enhed kan være en enhed af morfemer (eventuelt bestaaende af blot eet morfem). Artiklen i fransk er paa een gang et morfem og et ord; de to ting staar ikke i modsætning til hinanden. Det er netop en af de fordele, jeg ser i min nuværende analyse.

Du har altsaa ikke ret i din henkastede tanke: ”Siger man et tema med sin karakteristik, har man saa ikke netop begrebet ord?” Et indholdstema med tilhørende karakteristik kan godt fordele sig over to eller flere ord. Men det er rigtigt, at der (i hvert fald i sprog af tilvant struktur) er en vis affinitet, saaledes at et indholdstema plus dets karakteristik ofte netop er indhold for et enkelt ord. Kun er dette ingen generel nødvendighed. Et ords indholdsside kan også godt bestaa af lutter pleremer, altsaa enten være et indholds-tema eller -pseudotema, som de sædvanlige præpositioner (pseudotema vil sige enhed af pleremer uden karakteristik).

Hjelmslev til Holt, 13/11 1944 [Hjelmslevs egen understregning]

Hjelmslev forklarer således at der i en glossematisk analyse skal skelnes mellem tegn og figurer. Vi ser også at Hjelmslev bruger meget plads i sine breve til at forklare den afgrænsede og præcise terminologi over for Holt.

Videre i korrespondancen om *ordet* henviser Holt i et brev fra d. 24/11 1944 til OSG:

Din udtalelse om ordet som det mindste flyttelige tegn glæder mig, og det morer mig meget at du nu anser ordet for en størrelse der ikke står i noget modsætningsforhold til hverken plerem eller morfem. Det var nemlig den løsning som jeg foreslog dig for mange år siden, da du som ung magister holdt foredrag i Fil.-hist. samf. om pronominet definition. Men det husker du nok ikke.

Holt til Hjelmslev, 24/11 1944

Vi ser hvordan Holt stiller Hjelmslev til regnskab for ”ord” i forhold til permutationsprøven (Hjelmslev 1943:66): ”Permutation findes hyppig [sic] mellem tegn af relativt stor udstrækning; *ord* kan ligefrem defineres som de mindste tegn hvis udtryk, og ligeledes hvis indhold, har indbyrdes permutation.” I samme brev fortsætter han over for Hjelmslev med at undre sig over hvordan der kan føres bevis på, at pleremer og morfemer ikke er tegn:

Hvordan skal man så bevise at pleremer og morfemer ikke er tegn, men figurer, idet forskellen mellem dem defineres som den, at tegnet har både et udtryk og indhold, hvilket figurerne ikke har, men de er kun dele af tegn. Både plerem og morfem har dog både udtryk og indhold. I din bog kalder du dem da også tegn, idet du f.ex. siger at *for-sam-l-ing-er-ne* består af så og så mange tegn.⁷ Der er en uklarhed dær som jeg ikke kan greje.

Holt til Hjelmslev, 24/11 1944

Hjelmslev forklarer i *OSG* følgende:

Stavelser og fonemer er ikke tegn, men kun tegndelev eller tegnderivater. At et tegn, f. ex. et ord eller en endelse, kan bestaa af een stavelse og kan bestaa af eet fonem, betyder ikke at stavelsen er et tegn eller at fonemet er et tegn; det betyder blot at visse størrelser maa overføres uinddelte fra een operation til en anden, og selv om disse størrelser i en vis mening kan siges at være identiske, er de dog fra textanalysens synspunkt forskellige emner alt efter den operation de henhører i, fordi deres funktionelle definition skifter ved overgangen fra en operation til en anden. I *for-sam-l-ing* er fra eet synspunkt (i

⁷ Her refererer Holt til Hjelmslevs tegnanalyse: ”Analysen har netop i kraft heraf samme karakter i dette som i alle andre tilfælde, og maa gennemføres til den kan anses for udtømt. Naar den gennemføres viser det sig at der i et dansk ord som *for-sam-l-ing-er-ne-s* kan skelnes 7 hver for sig betydningsbærende størrelser og altsaa 7 tegn.” (Hjelmslev 1943:40)

een inddelingsoperation) et tegn, fra et andet synspunkt (i en anden inddelingsoperation) et fonem.

(Hjelmslev 1943:41-42)

D. 27/11 1944 besvarer Hjelmslev Holts brev fra 24/11 1944 med en udvidet forklaring om tegn og *taxemer*:

Tak for brevet; lad mig prøve strax at opklare de endnu dunkle punkter i glossematikens labyrint.

[...]

Et tegn er da en forbindelse af en enhed af udtrykstaxemer med en enhed af indholdstaxemer. Med en enhed mener jeg altid noget, der kan være simplext eller komplext: en periode (eller i min strengere terminologi: en nexi) er en enhed af sætninger (en enhed af nexus); meningen hermed er, at den kan bestaa af een sætning (i saa fald en hovedsætning) eller af to eller flere sætninger (i saa fald sædvanlig en hovedsætning og een eller flere bisætninger). Et tegn kan altsaa i sit indhold have eet eller flere taxemer, og ligesaa i sit udtryk: et tegn er en enhed af eet eller flere indholdstaxemer og eet eller flere udtrykstaxemer. Saaledes er der i tegnet l i tegnrækken for-hand-l-ing kun eet udtrykstaxem; og dersom 'oxe' ikke kunde videreanalyseres, vilde der i tegnet oxe kun være eet indholdstaxem. At der kun er eet, er et særtilfælde.

[...]

Er det klart nu? Ellers gaar vi videre. Vi maa jo sørge for, at du er rigtig oplyst, naar du oven i købet holder foredrag om "Hjelmslevs sprogteori".

Hjelmslev til Holt, 27/11 1944

I ovenstående uddrag kan vi læse Hjelmslevs eksplicite forklaring til Holt om begrebet *taxemer* i tegnanalysen. *Taxemer* er de mindste elementer på både udtryks- og indholdsplanet, og de bruges inden den sidste analyse af inddeling til glossemer (Hjelmslev 1943:88). Begrebet *taxem* blev introduceret i brevkorrespondancen af Hjelmslev til Holt d. 7/7 1943 (og lige inden udgivelsen af *OSG*), og Holt

udtrykker i sit svar d. 20/7 1943, at det er ”nyt for ham”. Det er også værd at bemærke, hvordan Hjeltslev stadig positionerer sig som Holts læremester og stiller sin viden til rådighed, så Holt kan holde et foredrag der er klart og forståeligt for andre tilhørere.

I samme brev analyserer Hjeltslev to tegn for Holt: det latinske ’-ibus’ og det danske ’ko’:

Tag det latinske tegn -ibus: i tegnudtrykket haves her (idet jeg ser bort fra akcenterne) 4 taxemer: i, b, u, s; i tegnindholdet haves 2 taxemer: ’dat./abl.’, ’plur.’. Ingen af disse taxemer er i sig selv et tegnudtryk resp. et tegnindhold; men de har hver især selvstændig kommutation, saaledes at der fremkommer et nyt tegn blot man udskifter eet af disse taxemer med et andet: f. ex. b med m til -imus, hvorved indholdet bliver et andet: ’plur’, ’1. pers.’, ’aktiv’; eller ’plur.’ med ’sg.’, hvorved udtrykket bliver et andet: -ī eller -o.⁸ – Eller tag eksemplet ’ko’: i udtrykket haves k og o (altsaa to taxemer; hertil kommer ved en fonematisk analyse endvidere en akcent samt stødet, hvis stødet ikke forklares som signal); i indholdet kan vi ligeledes regne med to taxemer: ’hun’ plus ’oxe’ (flere, dersom ’oxe’ kan videreanalyseres). Ingen af disse taxemer er i sig selv et tegnudtryk resp. et tegnindhold; men de har hver især selvstændig kommutation: udskiftes k med l eller o med ø, faas andre indhold; udskiftes ’hun’ med ’han’ faas udtrykket tyr, og udskiftes ’oxe’ med ’hest’ faas udtrykket hoppe.

Hjeltslev til Holt, 27/11 1944

Dit sidste brev har bragt mig fuld klaring over forholdet mellem tegn og figurer, ligesom jeg først nu forstår hvad du mener med taxemer.”

Holt til Hjeltslev, december 1944

⁸ Sammenlign med den mindre detaljerede analyse i *OSG* (Hjeltslev 1943:40): ”Ord lader sig analysere i dele der lige saa vel som ordene selv er betydningsbærende: rod, afledningsendelse, bøjningsendelse. Nogle sprog gaar i denne henseende videre end andre; den latinske endelse -ibus lader sig ikke opløse i tegn af mindre udstrækning, men er i sig selv et enkelt tegn der paa én gang bærer kasus- og numerusbetydningen [...]”.

Holt udtrykker her, at han nu har forstået Hjelmslevs forklaring af *taxemer*, og Hjelmslevs anvendelse af *taxemer* møder vi også lidt sporadisk i andre publicerede værker som fx *La stratification du langage* (1959[1954]). Men Holt anvender faktisk ikke begrebet i *Rationel Semantik (Pleremik)* (1946) selvom Hjelmslev har brugt mange breve på at forklare begrebet.

5. Hjelmslev og Holt – et venskab

Vi ved at Hjelmslev og Holt havde fælles interesse i glossematikken. Det ser vi både i Holts publicerede arbejde med mange referencer til Hjelmslev, og vi ser det også i emnerne i deres breve. En anden iagttagelse man kan gøre sig på baggrund af det endnu upublicerede materiale, er det personlige forhold mellem Hjelmslev og Holt, hvilket jeg vil beskrive i dette afsnit ved inddragelse af brevuddrag.

I denne korrespondance er der fx plads til at Holt kan udtrykke sig om at dét at købe julegaver ind med børnene ”ikke var uden anstrengelse”. Og Hjelmslev kan, foruden at beklage (sig over) sin travlhed, skrive til Holt at han skal være opmærksom på sin skrivestil; han skal være mere præcis. De skriver til hinanden om hvornår de har travlt og med hvad, og om bekymringer som følger af 2. verdenskrig. Hjelmslevs hustru, Vibeke Hjelmslev (1899-1991), og Holts hustru, Grete Holt (1915-1998), sender hilsener til hinanden i de breve deres mænd skriver til hinanden, og mændene aftaler at holde middag sammen hvor deres hustruer også er med. Eksempelvis ser vi i et brev fra Holt til Hjelmslev:

Tak for sidst. Det var meget hyggeligt at være hos dig, sig også din kone tak. Hvor er det egentlig rørende av hende at sidde sådan og høre på stadige diskussioner om glossematik, og bare hygge om gæsterne. Eller måske går hun ganske op i glossematik.

Holt til Hjelmslev, 20/1 1948

Går vi nogle år tilbage til den tid da Holt indleverede sin disputats, ser vi begyndelsen af venskabet mellem Holt og Hjelmslev beskrevet:

Naar jeg ikke i forordet har nævnt specielt Dem, som vistnok har mere adkomst dertil end nogen anden, har det været dikteret af universitetspolitiske grunde med henblik paa efteraaaret 1938. Jeg tror, det er det klogeste. Hvad De paa det område har vist mig – jeg tør vist nok kalde det et venskab – er for godt for offentligheden, og bør gemmes til en særlig lejlighed. De kan maaske derigennem blive fri for visse spydigheder fra visse sider.

Holt til Hjelmslev, 1/6 1940

Det er vigtigt at være klar over at mange (hvis ikke alle) breve er meget kontekstafhængige. Den universitetspolitiske situation som der refereres til, er at Holt blev udnævnt til Hjelmslevs efterfølger i Aarhus og dermed blev foretrukket frem for den noget ældre Kaj Barr (1896-1970) (som ikke havde skrevet nær så meget). Det var alle ikke lige begejstret for. Derfor har Holt undladt at takke Hjelmslev i forordet til sin disputats, men han undlader ikke af den grund at gøre det i et privat brev. Et ord som jeg vil fremhæve fra uddraget, er ”venskab” og at Holt viser en fortrolighed med Hjelmslev som er mere end blot kollegial. Og det er gengældt fra Hjelmslev til Holt:

Hvad jeg har gjort i Aarhus var jo kun at faa det gennemført, som jeg var overbevist om var det sagligt rigtige. Og jeg har stadig samme overbevisning i den sag som dengang, og glæder mig over, at det lod sig gennemføre, som efter min mening var det rigtige. Jeg er ogsaa overbevist om, at det nok i det lange løb skal vise sig, at jeg havde ret, og at Aarhus var tjent med den løsning, jeg gik ind for. Senere hen finder jeg heller intet særligt at takke mig for; hvis jeg har interesseret mig særlig for Deres disputats, er det jo da ganske naturligt, saasom De er min nærmeste fagkollega. Alle disse, jeg tør sige, rent saglige og egentlige upersonlige motiver forhindrer naturligvis ikke, at der under sagens udvikling er voxet venskabelige følelser frem. – Hvad angaar en eventuel omtale af mig i Deres forord deler jeg ganske Deres betragtninger. De gør ikke blot mig, men sagen en tjeneste ved at holde mig udenfor.

Hjelmslev til Holt, 3/6 1940

Man bemærker her at Hjeltslev ikke bare slipper for spydig omtale men også for at have et medansvar for Holts bog. Og hvordan Hjeltslev på den ene side tager afstand fra venskabet i handlingerne, men på den anden side anerkender at der er "voxet venskabelige følelser frem". Der er efterhånden en gensidig venlig og uformel relation mellem Hjeltslev og Holt, hvor der er plads til en fortrolighed som ellers kun kommer frem når Hjeltslev brevveksler med Uldall.

Som en anden detalje i venskabets udvikling så kan vi også se fra ovenstående citat at Holt og Hjeltslev bruger "De" og "Dem". De er Des med hinanden til og med d. 6. januar 1941. I et brev fra d. 26. januar 1941 ændrer de deres tiltaleform og bliver dus med hinanden. Udover at der må have været en begivenhed som medførte at de ændrede tiltaleform mellem d. 7. og d. 26. januar 1941, ser vi med denne ændring af tiltaleform en udvikling mod en mere uformel tone og deres venskab fremstår mere tydeligt. Hjeltslev var ikke dus med ret mange.

6. Hvad ved vi indtil videre?

Denne artikel er et bidrag til forståelsen af glossematikkens udvikling i 1940'erne. Ved at følge brevvekslingen og sætte den i forhold til det publicerede materiale får vi mulighed for at kunne følge de faglige diskussioner og tanker i denne periode i glossematikkens udvikling. Vi finder idéer og tanker i brevene som enten slet ikke er blevet publiceret eller ikke er beskrevet så grundigt i de publicerede tekster. Brevvekslingen viser at Holt udfordrer Hjeltslevs sprogteori i forhold til udviklingen af en glossematisk indholdsanalyse af dansk, og den skildrer forholdet mellem Hjeltslev og Holt. Hjeltslev positionerer sig som Holts læremester og forklarer tålmodigt Holt hvordan de forskellige glossematiske begreber skal forstås og afgrænses set i lyset af *OSG*. På denne måde får vi et indblik i hvad der i glossematikken kan være svært at forstå, også selvom læseren måtte være sympatisk indstillet over for denne sprogteori.

Litteratur

- Brandt, Per Aage (2003) Omkring sprogteoriens grundlæggelse – strejftog i den århusianske lingvistik. André Wang Hansen, Helge Kragh, Svend Larsen, Palle Lykke, Jens Chr. Manniche (red.). *Topforskning ved Aarhus Universitet – en jubilæumsantologi*. Acta Jutlandica LXXVIII:1. Århus: Aarhus Universitetsforlag:25-39.
- Brevvekslinger (endnu upublicerede) mellem Louis Hjelmslev og Jens Holt. Det Kongelige Bibliotek i København.
- Brevvekslinger (endnu upublicerede) mellem Louis Hjelmslev og Jens Holt, samt Paul Diderichsen og Jens Holt. Det Universitetshistoriske Arkiv i Aarhus.
- Gregersen, Frans (1986) Paul Diderichsen og Louis Hjelmslev. *NyS – Nydanske Studier & Almen kommunikationsteori 16+17. Sætningsskemaet og dets stilling – 50 år efter*. København: Akademisk Forlag:186-209.
- Hjelmslev, Louis (1943) Omkring sprogteoriens grundlæggelse. *Festskrift udgivet af Københavns Universitet*. København: Munksgaard:1-113.
- Hjelmslev, Louis (1959 [1938]) Essai d'une théorie des morphèmes. *Essais linguistiques. Travaux du Cercle Linguistique 12*. København: Nordisk Sprog- og Kulturforlag:152-164.
- Hjelmslev, Louis (1959 [1939]) La notion de rection. *Essais linguistiques. Travaux du Cercle Linguistique 12*. København: Nordisk Sprog- og Kulturforlag:139-151.
- Hjelmslev, Louis (1959 [1948]) Le verbe et la phrase nominale. *Essais linguistiques. Travaux du Cercle Linguistique 12*. København: Nordisk Sprog- og Kulturforlag:165-191.
- Hjelmslev, Louis (1959 [1954]) La stratification du langage. *Essais linguistiques. Travaux du Cercle Linguistique 12*. København: Nordisk Sprog- og Kulturforlag:36-68.
- Hjelmslev, Louis & Hans Jørgen Uldall (1957) *Outline of Glossematics. A Study in the Methodology of the Humanities with Special Reference to Linguistics*. Travaux du Cercle Linguistique (10)1. København: Nordisk Sprog- og Kulturforlag.
- Holt, Jens (1933) Hittiterne og deres sprog. *Studier fra Sprog og Oldtidsforskning 163*. København: Povl Branner.
- Holt, Jens (1941) Les noms d'action en -σις (-τις). *Études de linguistique grecque. Acta Jutlandica XVIII*, Aarsskrift for Aarhus Universitet: Munksgaard.
- Holt, Jens (1943) *Études d'aspect. Acta Jutlandica XV*. Aarsskrift for Aarhus Universitet. Aarhus: Universitetsforlaget i Aarhus.

- Holt, Jens (1946) Rationel Semantik (Pleremik). *Acta Jutlandica* XVIII.
Århus-København: Universitetsforlaget i Aarhus.
- Jordal, Knud og Jens Holt (5.12.1904-18.9.1973).
[https://auhist.au.dk/showroom/oversigter/nekrologer/
jensholt5.12.1904-18.9.1973/](https://auhist.au.dk/showroom/oversigter/nekrologer/jensholt5.12.1904-18.9.1973/)
- Rischel, Jørgen og Jens Holt – sprogforsker | lex.dk.
https://biografiskeleksikon.lex.dk/Jens_Holt_-_sprogforsker
- Om Projekt Infrastrukturalisme
<https://cc.au.dk/infrastrukturalisme/om-projekt-infrastrukturalisme/>
- Weidner, Ernst F., Frédéric Hrozný og Ferdinand Sommer (1917) *Die Sprache der Hethiter: ihr Bau und ihre Zugehörigkeit zum indo-germanischen Sprachstamm*. Leipzig: J.C. Hinrichs.